
Volební systémy

Roman Chytilek, Jakub Šedo,
Tomáš Lebeda, Dalibor Čaloud

Volební systémy

Roman Chytilek, Jakub Šedo,
Tomáš Lebeda, Dalibor Čaloud

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Volební systémy / Roman Chytilík ... [et al.]. – Vyd. 4.,
v Portálu 1. – Praha : Portál, 2009 – 376 s.
ISBN 978-80-7367-548-6 (váz.)

342.8 * (437.3)

- volební systémy
- volební systémy – Česko
- studie

342 - Ústavní právo. Správní právo [16]

Lektorovali

PhDr. Michal Kubát, PhD.

doc. PhDr. Ladislav Cabada, PhD.

© Roman Chytilík, Jakub Šedo, Tomáš Lebeda, Dalibor Čaloud, 2009

© Portál, s. r. o., 2009

ISBN 978-80-7367-548-6

Obsah

ÚVOD	9
----------------	---

KAPITOLA I

VOLEBNÍ PRÁVO A KLASIFIKACE VOLEBNÍCH SYSTÉMŮ.	13
---	-----------

1 Úvod	13
2 Volební právo	14
3 Klasifikace volebních systémů.	20
3.1 Většinové volební systémy	26
3.2 Semiproporční volební systémy	30
3.3 Poměrné volební systémy	33
3.4 Smíšené volební systémy	42
4. Shrnutí klasifikace.	47

KAPITOLA II

ZKOUMÁNÍ VOLEBNÍCH SYSTÉMŮ	49
---	-----------

1 Zkoumání volebních systémů jako politologická disciplína	49
2 <i>Les Partis Politiques</i> Maurice Duvergera	52
3 Reflexe Duvergerových zákonů – volební systémy jako závislá nebo nezávislá proměnná?	54
4. Empirické zkoumání volebních systémů.	59
5 Pět směrů v současných volebních studiích	64

6 Závěrem	69
----------------------------	----

KAPITOLA III

KVANTITATIVNÍ VÝZKUM ÚČINKŮ VOLEBNÍCH SYSTÉMŮ	71
--	----

1 Duvergerovská agenda v kvantitativním výzkumu	71
1.1 Indexy koncentrace, fragmentace, efektivního počtu stran a rovnováhy	72
1.2 Makroduvergerovská agenda	75
1.3 Mikroduvergerovská agenda	77
2 Proporcionalita	79
3 Výzkum volatility	89

KAPITOLA IV

VOLEBNÍ INŽENÝRSTVÍ A VOLEBNÍ REFORMY	95
--	----

1 Který volební systém je nejlepší?	95
2 Volební inženýrství v demokratizujících se zemích a rozdělených společnostech	99
3 Volební reformy a politika volebního designu	103
3.1 Anatomie volebních reforem	104
3.2 Empirický výzkum volebních reforem	107
3.3 Volební reformy v 21. století – pátá vlna?	110

KAPITOLA V

VĚTŠINOVÉ VOLEBNÍ SYSTÉMY	111
--	-----

1 Systém prvního v cíli	111
1.1 Účinky systému prvního v cíli	113
2 Alternativní hlasování	125
2.1 Historie alternativního hlasování	126
2.2 Mechanika alternativního hlasování	127
2.3 Alternativní hlasování a jeho alternativy	129
2.4 Účinky alternativního hlasování	130
2.5 Účinky na stranický systém	133
3 Dvoukolové a vícekolové volební procedury	141
3.1 Proměnné vícekolových procedur	142
3.2 Historie vícekolového hlasování	144

3.3 Užití vícekolového hlasování a diskuse o jeho efektech	147
3.4 Empirický výzkum efektů vícekolového hlasování.	151
4 Méně obvyklé většinové techniky	158
4.1 Doplnkové hlasování (supplementary vote)	158
4.2 Blokové (stranické) hlasování (block vote, party block vote)	163

KAPITOLA VI

SEMIPROPORČNÍ VOLEBNÍ SYSTÉMY.	167
---	------------

1 Bordovo hlasování	167
2 Schvalování	170
3 Neomezené hlasování.	172
4 Omezené hlasování	175
5 Jeden nepřenosný hlas (SNTV)	176
6 Kumulované hlasování	180

KAPITOLA VII

POMĚRNÉ VOLEBNÍ SYSTÉMY	183
--	------------

1 Listinné poměrné volební systémy	183
1.1 Velikost obvodů	185
1.2 Volební formule	189
1.3 Uzavírací klauzule, kvorum	200
1.4 Počet úrovní volebních obvodů, počet skrutinií a jejich charakter	204
1.5 Charakteristika kandidátní listiny	209
2 Personalizované poměrné systémy	212
3 Systém jednoho přenosného hlasu	220
3.1 Základní varianty systému jednoho přenosného hlasu	223
3.2 Účinky STV	227
3.3 Hodnocení STV.	228

KAPITOLA VIII

SMÍŠENÉ VOLEBNÍ SYSTÉMY	231
--	------------

1 Základní proměnné	233
2 Typologie smíšených systémů	237
3 Koexistenční systémy (coexistence)	242

4 Navrstvení (superposition)	243
5 Fúzní systémy (fusion)	246
6 Korekce (correction)	247
7 Podmíněné systémy (conditional)	250
8 Supersmíšené systémy (supermixed)	254
9 Hodnocení smíšených systémů	256

KAPITOLA IX

VÝVOJ VOLEBNÍHO SYSTÉMU V ČESKÝCH ZEMÍCH.	259
1 Volby a české země před rokem 1848.	259
2 Volební systémy v letech 1848–1918.	261
2.1 Volební systém do Říšské rady	262
2.2 Volební systém na zemské a obecní úrovni	269
3 Volební systém v období první republiky (1918–1938).	273
3.1 Vývoj volebního systému do Národního shromáždění	274
3.2 Volební systém na ostatních úrovních.	283
4 Vývoj volebního systému v letech 1938–1948	285
5 Volební systém komunistického Československa (1948–1989)	287
5.1 Volební systém v letech 1948–1954	287
5.2 Změna volebního systému v roce 1954	288
5.3 Federalizace ČSSR a související změny volebního systému	290
6 Vývoj volebního systému od roku 1989 do současnosti.	292
6.1 Vývoj volebního systému do vzniku samostatné České republiky	293
6.2 Vývoj volebního systému pro volby Parlamentu ČR	301
6.3 Volební systémy na ostatních úrovních	315

PŘÍLOHA

VOLEBNÍ SYSTÉMY DO (DOLNÍCH KOMOR) PARLAMENTŮ	319
LITERATURA	353
REJSTŘÍK	367

Informace o volbách a jejich důsledcích nás provázejí na každém kroku. Už děti se dozvídají, co se stalo, když si kohouti v bajce K. J. Erbena za svého krále zvolili tchoře, přemýšlejí nad situací Alenky, která za zrcadlem neví, kam jít, a ptá se kočky, jakou cestu si tam má zvolit, či spolu s Neem v trilogii Matrix prožívají obtížnou volbu mezi červenou a modrou pilulkou. Nesnadné volby občas zažíváme ve svých životech všichni. V kolektivu jsou ještě o něco obtížnější, neboť do hry vstupuje nutnost určit způsob, jakým převést individuální preference na kolektivní rozhodnutí. A ještě obtížnějšími se staly v posledních zhruba 60 letech, poté co Duncan Black a Kenneth Arrow dokázali, že v případech, kdy kolektiv rozhoduje mezi třemi a více alternativami, žádný způsob tohoto převodu zcela nevyhovuje sadě kritérií, která považujeme za rozumná a žádoucí. Jejich teorém, vyjádřený ve formalizovaném jazyce, bývá někdy ne zcela přesně interpretován tak, že žádný volební systém není spravedlivý. Lépe je vyjádřit ho tak, že mechanismus převodu a jeho výsledek nejsou triviální. Naopak, má docela jistě smysl se vážně zamýšlet nad tím, jaké převodní mechanismy při jakých preferencích povedou k žádaným výsledkům.

Ti, kdo rozhodují o převodních pákách, o tom přemýšlejí od nepaměti. Že k dosažení určitých výsledků voleb vždy není nezbytně nutné změnit individuální preference voličů, ale stačí změnit převodní páku, si uvědomoval už papež Řehoř X., když v roce 1274 prosadil konkláve. Věděl to ministerský předseda Austrálie Alfred Deakin, který v roce 1906 napsal osobní dopis předsedovi opoziční strany, v němž mu barvitě popisoval mechaniku volebního systému, jehož pomocí se oba zbaví nepohodlného třetího soupeře. Uvědomovali si to i zástupci konzervativců

a liberálů v evropských stranických systémech, kteří v době po rozšíření volebního práva po první světové válce čelili nástupu sociálnědemokratických stran.

Politologie o těchto pákách přemýšlí intenzivněji zhruba od konce druhé světové války. Výzkum volebních systémů a jejich účinků byl dlouho nevyvinutý, již jen proto, že v období studené války existovalo poměrně málo zemí, kde se konaly demokratické volby. Volební systémy v nich navíc představovaly mimořádně stabilní institucionální komponentu a k jejich změnám, nabízejícím potenciálně zajímavé výzkumné podněty, docházelo jen výjimečně. Situace se změnila s pádem nedemokratických režimů ve střední a východní Evropě a s nutností nových politických elit volit si volební systémy pro první demokratické volby. V mnoha východoevropských zemích to nebyla volba poslední. Právě naopak – často se stávalo, že v každých volbách se převodní páka lišila, neboť od volebního systému se pokaždé očekávalo něco jiného. Politologové se často jako konzultanti politických stran zabývali povahou účinků volebního systému – přičemž věda, která má potenciál demonstrovat svou užitečnost, se rozvíjí snáze než věda, jež svůj vztah k okolí jen obtížně hledá. Podmínky pro intenzivní a extenzivní rozvoj studia volebních systémů nemohly být od devadesátých let minulého století příznivější. V některých západoevropských zemích došlo k politickým reformám, které se týkaly i volebních systémů a demokratizace, spojená s výběrem volebního systému, zasáhla i země jako Bosna-Hercegovina, Fidži, Afghánistán či Irák, procházející postkonfliktní rekonstrukcí. V důsledku rozvoje informačních technologií také radikálně poklesly náklady na shromažďování a sdílení informací. Teoretický i empirický rozsah disciplíny se výrazně zvětšil a během posledních dvou desetiletí se výzkum volebních systémů stal dospělou politologickou disciplínou.

Poprvé jsme se pokusili zlepšit orientaci českého publika na nepřehledném poli volebních systémů v roce 2004, kdy vyšlo první vydání této knihy. Ohlasy na ni nás příjemně překvapily – nejvíce z nich totiž nebylo ani jednoznačně kritických, či naopak pochvalných, ale takových, které dále rozvíjely obsah knihy. Dostávali jsme například od čtenářů k posouzení jejich vlastní návrhy nových volebních systémů a naši studenti se rozhodli, že v diplomových pracích podrobněji rozpracují některá dílčí témata knihy, jejíž výtisk byl brzy zcela rozebrán. Témata jsme dále rozpracovávali i my a výsledek jsme se rozhodli nabídnout v této publikaci. Rukopis jsme mohli nejen aktualizovat, ale i tematicky rozšířit a argumentačně prohloubit. Tým autorů navíc posílil Tomáš Lebeda, který zde prezentuje svůj výzkum v oblasti poměrných volebních systémů.

Základní filozofie knihy nicméně zůstala stejná: ukázat, že volební systémy jsou systémy dynamické. I drobné odlišnosti mezi nimi mohou dramaticky měnit

jejich výstupy a stejně tak, pokud je stejný volební systém konfrontován s drobně odlišnými vstupy (např. volebními výsledky), může je přeměnit ve velmi odlišné výstupy. Ke generalizování účinků volebních systémů tak nadále přistupujeme s jistou skepsí. Snažili jsme se, aby demonstrace základů této skepse byla i geograficky a časově co nejpestřejší. Při studiu volebních systémů totiž prakticky neexistují „nezajímavé případy“ a ani není malých zemí – například rozbor fungování volebních systémů na Nauru či v anglických lokálních volbách může být pro rozvoj politologické teorie v některých ohledech dokonce významnější než třeba studium ruského volebního systému.

I naše snaha o pestrost a větší důraz na nepravidelnosti než pravidelnosti nevyplácí zachování pevné a snad poměrně semknuté struktury této knihy. Čtenář v ní nalezne kapitolu o klasifikaci volebních systémů, jejíž součástí je i návrh klasifikace volebních systémů s vysokým potenciálem přiřadit všechny dříve klasifikačně sporné případy k určitému typu volebního systému. Další kapitola shrnuje historii studia volebních systémů a představuje směry výzkumu, které se v jeho rámci etablovaly. Zvláštní pozornost je věnována kvantitativnímu studiu volebních systémů, zvláště problémům proporcionality a volatility. Samostatnou kapitolu si vydobylo téma volebních reforem a volebního inženýrství. V textu jsme se snažili zachytit diskuse o tom, který volební systém je nejlepší, „co, kdy a jak“ reformovat a především ukázat, jak tenká může být někdy hranice mezi politikou a politickou. Následující čtyři části představují jednotlivé typy volebních systémů (většinové, semiproporční, smíšené, poměrné). Čtenáře možná překvapí, že struktura informací v těchto kapitolách není zcela symetrická. V tomto případě nejde o opominutí autorů či o nahodilou volbu, ale o reflexi situace, kdy při studiu jednotlivých volebních systémů nabývají na významu zcela odlišné okruhy problémů. Zatímco v případě studia většinových a semiproporčních informací je to především kontext, v jehož rámci se využívají, který má rozhodující význam pro jejich účinky. V případě smíšených a poměrných volebních systémů hraje zase klíčovou roli, z jakých komponent jsou volební systémy těchto typů složeny. Dále jsme nemohli pominout přehled vývoje volebního zákonodárství v českých zemích a encyklopedickou přílohu s informacemi o mechanice volebních systémů v různých zemích světa, která je oproti prvnímu vydání dále rozšířena. Výsledkem, jak doufáme, je kniha, která usnadní orientaci v tom, jaké volební systémy kam vedou – nebo přinejmenším vést mohou.

Chceme velmi poděkovat recenzentům této knihy Ladislavu Cabadovi a Michalu Kubátovi za jejich ochotu, s jakou se ujali lektorování, a bezpočet cenných rad. Za pomoc při přípravě rukopisu, která započala vlastně hned poté, co bylo vydáno

první vydání, děkujeme (abecedně) Barboře Dudákové, Otto Eiblovi, Zbyňku Klíčovi, Janu Kyselovi, Daně Prudíkové, Matthewu Shugartovi, Maxmilánu Strmiskovi, Marku Ženíškovi. Naše srdečné poděkování rovněž patří našim spoluautorům z prvního vydání knihy, Mariánu Belkovi, Vlastimilu Havlíkovi, Petru Huškovi a Nikolu Hynkovi, kteří nám umožnili dále rozvíjet texty, na kterých se autorsky podíleli. Jsme velmi vděční i nakladatelství Portál za nabídku náš rukopis vydat v reprezentativní podobě, speciálně pak panu šéfredaktorovi Zdeňku Jančaříkovi za klid a optimismus, který nám dodával při jeho přípravě. V neposlední řadě děkujeme za trpělivost našim blízkým.

O autorech

Roman Chytilík je odborným asistentem na katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, kde působí jako garant specializace Volební studia a politický marketing. Zároveň pracuje při Institutu pro srovnávací politologický výzkum stejné fakulty.

Jakub Šedo je odborným asistentem na katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, zároveň působí v Institutu pro srovnávací politologický výzkum téže fakulty. Od roku 2006 je výkonným šéfredaktorem periodika *Evropská volební studia*.

Tomáš Lebeda je docentem politologie na Fakultě sociálních věd Karlovy univerzity, zároveň působí jako výzkumný pracovník v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR v Praze.

Dalibor Čaloud je doktorandem na katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Volební právo a klasifikace volebních systémů

1 Úvod

Volby představují jeden ze způsobů výběru osob, jež na základě volbami získaného mandátu rozhodují o dalším vývoji teritoria, na kterém se hlasování konalo (ať již se jedná o obec, region, stát atd.). V současnosti jsou nejrozšířenějším způsobem legitimace zákonodárné moci, byť v řadě zemí jsou zneužívány k potvrzování legitimacy režimu a jejich základní funkce, totiž možnost výběru reprezentantů, je silně limitovaná až nulová. Méně rozšířené jsou volby u výkonné a soudní moci, ovšem i v případech, kdy tyto složky nejsou vybírány hlasováním (občanů či volebních zástupců), jsou do jisté míry pod kontrolou volených orgánů.

V rámci pojmu volby můžeme rozlišit kategorie (1) volební právo a (2) volební systém, přičemž první definuje okruh osob oprávněných hlasovat a podmínky hlasování (tj. vymezuje, kdo je voličem a jak hlasuje) a druhý konkrétní způsob, kterým je vůle vyjádřená voliči transformována do konečné podoby voleného sboru (srov. Klíma 2003: 186–195, Říchová 2002: 131–133). Mezi těmito kategoriemi ovšem nelze vést striktní dělicí linii.

Problémy týkající se volebního práva jsou bez větších rozporů zpracovány v celé řadě odborných textů právnické i politologické provenience. Jednotlivé publikace se převážně liší šíří pojetí problematiky (odlišný okruh zemí, které jsou popisovány, podrobnosti k jednotlivým otázkám apod.). Vymezení odpovídající klasifikace volebního systému je nepochybně základní a zásadní otázkou jakékoli srovnávací studie volebních systémů a nedílnou součástí řady studií (viz např. Reynolds–Reilly–Ellis 2005: 27–29, Caramani 2000: 24–46, Lijphart 1994a: 10–56,

Taagepera 2007: 17–41, Norris 2004, Gallagher–Mitchell 2005: 5–15), které se ale bohužel liší v řadě bodů, jejich terminologie není zcela kompatibilní a často nezhledňují některé méně rozšířené volební techniky. V textech některých autorů je pak přímo patrný výrazný až nepřekonatelný nesouhlas s řazením vybraných volebních systémů jinými autory (viz např. Sartori 2001: 35–36).

S ohledem na dostatečnost, jednoznačnost a dostupnost literatury týkající se volebního práva bude klíčovou pasáží této kapitoly vymezení jednotlivých typů a subtypů volebních systémů. Otázkám volebního práva se budeme věnovat pouze stručně, kdy shrneme některé základní informace týkající se této problematiky.

2 Volební právo

Česká právní i politologická literatura disponuje celou řadou podrobných prací, které se věnují otázkám volebního práva (např. Filip–Schelle 1992, Říchová 2002: 134–144, Krejčí 1994: 27–58, Krejčí 2006: 91–104, Antoš 2008). Považujeme za vhodné, aby v úvodních pasážích práce byly zmíněny základní pojmy, které jsou s touto problematikou spojeny a které by měly usnadnit orientaci čtenáři v těch případech, kdy se se sledovanou problematikou volebních systémů protíná otázka volebního práva (především se jedná o kapitolu IX). Na druhou stranu není ambicí ani cílem našeho textu podat podrobný přehled problematiky volebního práva, jeho vývoje ve světě či odborných diskusí k tomuto tématu, proto se omezujeme na kusou základní informaci.

Volba (bez ohledu na míru svobody, kterou stavající politický režim voliči poskytuje) není samozřejmě jediným způsobem výběru zástupců. Existuje řada dalších postupů, které představují **alternativu k přímé či nepřímé volbě** (podrobněji viz např. Krejčí 2006: 40–41, Filip–Schelle 1992: 6–8):

- a) uzurpace;
- b) ustavení rodem (dědictví) – předpokládá, že výkon určité funkce přechází na potomky původního držitele (dle určitého klíče, který může být různě upravován, především v případech, kdy držitel funkce umírá bezdětný, případně bez mužského potomka); v současnosti se s ním lze setkat při obsazování funkce hlavy státu a u limitovaného počtu tradičních horních komor;
- c) ustavení z titulu zastávání jiné funkce (dosazení ex offio) – v případě zastupitelských orgánů se v této souvislosti setkáváme rovněž s termínem virilní čle-

nové (virilisté). Předpokládá, že získání určité hodnosti (zpravidla v církevní, případně univerzitní hierarchii) automaticky znamená pro držitele této funkce obsazení křesla v zastupitelském orgánu; v současnosti se s virilisty lze setkat spíše v některých horních komorách parlamentu;

- d) ustavení jmenováním – zpravidla se jedná o situaci, kdy je určitá osoba dosazena do funkce nadřízeným orgánem, přetrvává spíše u horních komor, kde jsou vybraní členové jmenováni, nejčastěji hlavou státu;
- e) dosazení konkurzem – od případu d) se liší tím, že místo nadřízeného orgánu rozhoduje o obsazení postu ad hoc jmenovaná komise;
- f) ustavení aklamací – předpokládá kolektivní vyjádření souhlasu či nesouhlasu s určitým rozhodnutím (potenciálně samozřejmě i s výběrem do určité funkce);
- g) kooptace – jedná se o případy, kdy o doplnění orgánu, v němž se uvolnil určitý počet křesel, rozhodují členové orgánu, který je doplňován;
- h) ustavení plebiscitem – jde o případy, které již mohou být ztotožněny s volbou, neboť se jedná o případy, kdy místo výběru z více alternativ se hlasuje pro nebo proti určité alternativě. Konání plebiscitu vyžadují některé volební zákony, pokud je navržen pouze jeden kandidát – příkladem může být volba prezidenta v Rakousku, pokud by nebyli nominováni alespoň dva kandidáti;
- i) losování – jako technika výběru osob zastávajících určitou funkci bylo rozšířeno především v antice, kdy souviselo s předpokládaným podřízením se vyšší moci (osudu). Losování je integrální součástí i dnešních volebních systémů, kdy se předpokládá jako poslední možný způsob rozhodnutí ve chvíli, kdy je na jedné straně potřebné rozhodnout mezi dvěma alternativami ve volbě, ale na straně druhé není možné nalézt kritérium, podle kterého by bylo možné jednu alternativu považovat za silnější než druhou.

Všeobecnost volebního práva

a) Všeobecné volební právo pro muže

Poprvé se s ním setkáváme při volbě zástupců třetího stavu ve Francii v roce 1789, nejdelší nepřerušenu tradici na národní úrovni má od roku 1848 Švýcarsko (Antoš 2008: 22). V průběhu 19. století se všeobecné volební právo pro muže postupně rozšiřovalo, v některých zemích ovšem přetrvávala různá omezení (rasová apod.) dlouho do 20. století (srov. např. Říchová 2002: 134–135, Caramani 2000: 53–54). V současné době je všeobecnost volebního práva zakotvena v řadě mezinárodních dokumentů vč. Všeobecné deklarace lidských práv (Antoš 2008: 22–23).

b) Všeobecné volební právo i pro ženy

Základní otázkou při boji za zrovnoprávnění výkonu volebního práva u mužů a žen bylo, zda jsou ženy vůbec považovány za občany – americká Deklarace nezávislosti i francouzská Deklarace práv člověka a občana s ženou jako občanem ještě nepočítaly (Antoš 2008: 23). Tento názor byl postupně zpochybňován a pojem občanství (a potenciálně i volební právo) začal být v jednotlivých zemích chápán jako kategorie, která zahrnuje obyvatele bez ohledu na pohlaví. Poprvé bylo volební právo pro ženy zavedeno v roce 1869 ve Wyomingu (tehdy měl status teritoria), na celostátní úrovni jej jako první zavedl Nový Zéland v roce 1893, v Evropě v roce 1906 Finsko (o boji za volební právo žen a jeho rozšiřování podrobněji viz např. Říchová 2002: 135–137, Krejčí 1994: 96–98). Řada evropských zemí umožnila ženám hlasovat po první světové válce, většina zbývajících pak krátce po druhé světové válce. V rámci rozšiřování volebního práva se lze setkat v některých zemích s úpravami, kdy hlasování bylo umožněno jen části žen splňujících přísnější kritéria, než tomu bylo paralelně u mužů. Jako poslední evropský stát, který zavedl volební právo pro ženy, bývá označováno Švýcarsko, které tak učinilo v roce 1971 (poslední polokanton – Appenzell-Innerrhoden – pak umožnil hlasovat ženám až v roce 1991). Ještě později se s volebním právem pro ženy na celostátní úrovni setkáváme v Lichtenštejnsku, a to od roku 1984 (Fürstentum Liechtenstein – Wahlsystem);

c) Omezení volebního práva

V minulosti bylo možné setkat se s různými omezeními výkonu volebního práva (cenzy). Výkon volebního práva byl vázán na vlastnictví majetku, resp. odvádění přímých daní v určité výši, prokázání gramotnosti, existovala rasová a další omezení (srov. např. Říchová 2002: 134–135, Caramani 2000: 54–55). V současné době je za slučitelné s ideou všeobecného volebního práva zachování cenzů státního občanství (který je ale prolamován např. v případě zemí Evropské unie ve volbách do Evropského parlamentu a v obecních volbách – srov. Antoš 2008: 25) a/nebo trvalého pobytu, v některých zemích jsou z hlasování vyňati také odsouzení od jisté výše trestu či druhu provinění, překážkou výkonu volebního práva je rovněž pozbytí způsobilosti k právním úkonům (srov. např. Krejčí 1994: 55–58, Filip 1996: 109). Diskuse se rovněž vede o zachování cenzu věku (viz níže). Za jistou formu omezení pasivního volebního práva lze označit povinnost složení určité finanční částky jako volební kauce. Právě povinnost skládat volební kauce a vyloučení nezletilých z volebního práva jsou nejčastěji zdrojem diskusí o oprávněnosti těchto limitů.

Většina zemí stanovuje jako limit pro výkon aktivního volebního práva dosažení věku 18 let, přičemž je patrná tendence ke snižování tohoto limitu. Například po druhé světové válce bylo v západní Evropě volební právo nejčastěji přiznáváno od 21 let a v žádné zemi nebyl stanoven nižší limit než 20 let, ke snížení na dnešní obvyklou výši 18 let došlo ve většině zemí v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let (Caramani 2000). Zachování věkového cenzu je v některých případech označováno za porušení všeobecnosti volebního práva. Proto se objevují návrhy na rozšíření volebního práva i na mladší osoby. V praxi došlo v některých zemích k prolomení limitu 18 let a k poklesu věku pro výkon volebního práva na 16 let alespoň pro některé úrovně voleb, na národní úrovni mohou šestnáctiletí volit v Brazílii, Íránu, na Kubě a z evropských zemí od voleb v roce 2008 v Rakousku (Antoš 2008: 27–28). Diskuse v některých zemích byla vedena také o možnosti udělení více hlasů osobě, která je zákonným zástupcem dítěte, s tím, že další hlas/hlasy jsou odevzdávány jménem nezletilého (Antoš 2008: 27, Filip 2003: 135–143, Šoustal 2004: 16–17). Převládá ale názor, že taková úprava by de facto nevedla k posílení všeobecnosti hlasování tím, že právo budou vykonávat i občané, kteří nedosáhli určitého věku, ale k znovuzavedení nerovnosti v hlasování, neboť hlas „za dítě“ by byl jen dalším hlasem jeho zákonného zástupce.

Rovnost volebního práva

V ideální podobě by každý hlas měl mít při volbě určitého orgánu stejnou váhu (stejný počet voličů připadající na jednoho zástupce a stejný praktický význam každého hlasu při přidělování mandátů – ve zdůvodněných případech, např. pokud volený orgán vyjadřuje zájmy regionů, nemusí toto pravidlo platit). V praxi je tento požadavek nerealizovatelný (stěží lze vymezit dokonale stejné volební obvody a různou váhu bude mít hlas pro úspěšného a neúspěšného kandidáta/stranu). Předmětem výzkumu a posuzování konkrétní volební soutěže tak především bývá, zda tyto rozdíly nemají napomoci určitým skupinám.

1. Nerovnost v hlasování *de iure*

V řadě zemí i po zavedení všeobecného volebního práva přetrvávaly jisté prvky narušující jeho rovnost: (1) rozdělení voličů do několika skupin s razantními rozdíly v počtu voličů připadajících v jednotlivých skupinách na jednoho poslance a/nebo (2) přidělení více hlasů určitým skupinám voličů (v drtivé většině zemí se s těmito prvky již nesetkáváme; blíže viz např. Antoš 2008: 31–32).

2. Nerovnost v hlasování plynoucí z nastavení volebních obvodů

Jako omezení principu rovnosti hlasování může být označen určitý prvek znevýhodňující jistou skupinu voličů, aniž by byla navenek postižena některým z výše zmíněných postupů. V této souvislosti jsou používány termíny:

*Gerrymandering*¹ – jedná se o manipulaci s hranicemi volebních obvodů tak, aby zvýhodňovaly určitou politickou stranu či skupinu voličů (snáze se realizuje v zemích užívajících většinový volební systém či malé obvody; cílem manipulace je docílit rozdělení teritoria tak, aby znevýhodněná skupina v určitých obvodech vítězila se zbytečně velkým náskokem a v ostatních pak prohrávala poněkud těsnějším rozdílem – podrobněji k tématu viz např. Říchová 2002: 140–144). Kromě klasického gerrymanderingu se lze setkat ještě s dvoustranickým gerrymanderingem, který popisuje situaci ve Spojených státech amerických, kdy si obě relevantní strany rozdělí určitý stát tak, aby v každém obvodu jedna z nich dosahovala jistého vítězství. Na rozdíl od klasického gerrymanderingu v tomto případě změny hranic obvodů nemají zvýhodnit jednu stranu před druhou, ale snížit počet soutěživých obvodů a de facto tím usnadnit pozici stávajících poslanců – obhajoba mandátu je v obvodu, kde má určitá strana bezpečnou většinu, zpravidla snadnou záležitostí (viz Taagepera 2007: 43).

Malapportionment – jedná se o vymezení různě velkých obvodů (manipulací s hranicemi obvodů či „přirozenou cestou“, kdy se delší dobu nemění hranice obvodů), takže určité regiony vysílají do voleného orgánu více zástupců, než by odpovídalo počtu jejich obyvatel (např. ve volbách v roce 1907 v Předlitavsku, vedených jinak podle pro muže všeobecného a rovného volebního práva, připadal jeden poslanec z východní Haliče přibližně na tolik voličů jako 2,5 poslance z německy mluvících oblastí – srov. Balík–Hloušek–Holzer–Šedo 2003: 30).

Tajnost hlasování

V roce 1789 hlasovali tajně volitelé při volbě zástupců třetího stavu ve Francii, nejdelší nepřerušenu tradici tajného hlasování má od roku 1856 Jižní Austrálie (podrobněji viz Říchová 2002: 138, Caramani 2000: 65). Ve 20. století se pak

1 Termín vznikl spojením příjmení guvernéra státu Massachusetts Elbridge Gerryho a salamandra, který na karikatuře zpodobňoval nové vymezení volebních obvodů pro volby v roce 1812 (srov. Říchová 2002: 140–141). Gerryho Demokratické straně se v nich podařilo rozdrtit opoziční federalisty 29:11 v počtu mandátů, ačkoli získala 50 164 hlasů a federalisté 51 766 (Kubát 2002: 313).

postupně nevyžadování tajnosti voleb stalo jedním z příznaků nedemokratičnosti režimu.

Přímost hlasování

Ponecháme-li stranou předmoderní etapy vývoje lidstva, kdy existovaly různé formy přímé i nepřímé volby, poprvé se s přímým hlasováním setkáváme ve francouzské ústavě z roku 1793 (nebylo realizováno). Ve většině zemí bylo přímé hlasování pro dolní komory parlamentů zavedeno v průběhu 19. století. V rámci celého procesu se pak můžeme setkat s případy, kdy část obyvatel již hlasovala přímo a část ještě nepřímě (srov. např. Caramani 2000: 57–58, Balík et al. 2003: 29). V současné době se v některých zemích nepřímě volí hlava státu (parlamentem či speciálním volebním sborem) a/nebo horní komora parlamentu.

Volební právo / volební povinnost

V některých zemích bylo v jistém okamžiku vývoje hlasování ve volbách považováno za veřejnou funkci a tím se stalo de facto povinností. Řada zemí od volební povinnosti upustila, dodnes volební zákony některých evropských i mimoevropských zemí účast na hlasování vyžadují, nejobvyklejším trestem za neomluvenou neúčast je pokuta (podrobněji viz např. Říchová 2002: 133–134, Caramani 2000: 63–64).

Elektronické hlasování

V současné době prakticky ve všech zemích klesá ochota voličů účastnit se voleb. V řadě zemí byly zavedeny kroky, které mají povzbudit k vyšší participaci, např. voliči mohou hlasovat i mimo volební dny a klasické volební místnosti (na poštách, v supermarketech apod.) nebo je umožněno hlasování poštou. V souvislosti s rozvojem informačních technologií a především internetu se stává diskutovaným tématem také umožnění elektronického hlasování. Ve většině zemí hlasování pomocí internetu nepřekročilo rámec různých populárních soutěží či voleb mimo klasickou politickou sféru (např. volba členů akademického senátu na některých univerzitách). Zavedení elektronického hlasování pro volbu klíčových orgánů má kromě nadšených příznivců rovněž řadu kritiků, kteří poukazují na možné (a) znevýhodnění určitých skupin voličů, kteří nemají přístup k potřebné technologii, resp. ji neovládají, (b) ohrožení tajnosti hlasování, kdy musí být ode-

vzdaný elektronický hlas spojen s osobou voliče při vyhodnocování a také není možné vyloučit, že volič je kontrolován ve chvíli, kdy hlasuje, (c) vícenásobné hlasování, kdy volič buď využije kromě svého kódu i kód, který získal od jiného voliče, resp. v případě paralelní možnosti elektronického a klasického hlasování nejprve odevzdá hlas elektronicky, ale pak se zúčastní voleb i klasickou cestou, a (d) ohrožení programu a sítě, které by v případě výpadku mohlo zpochybnit platnost voleb.

Nejdále v rozvoji a podpoře elektronického hlasování pokročilo Estonsko, kde bylo v parlamentních volbách v roce 2007 elektronické hlasování umožněno. Estonská úprava mj. přinesla řadu kroků, jejichž pomocí mělo být zabráněno naplnění výše zmíněných hrozeb. Estonští voliči měli možnost elektronicky hlasovat pouze před řádným termínem voleb (parlamentní volby se konaly v neděli 4. března, přičemž elektronické hlasování probíhalo od pondělí 26. února do středy 28. února). Volič se do hlasovacího systému přihlašoval pomocí čipového občanského průkazu a čtečky, přičemž v průběhu celého hlasovacího období měl právo svůj hlas změnit (aby se snížila pravděpodobnost, že bude úspěšně vystaven kontrole svého okolí – i kdyby byl nucen odevzdat hlas pod kontrolou jiné osoby, mohl jej ještě později změnit). Další pojistkou pak bylo, že volič, který odhlasoval elektronicky, mohl přijít hlasovat v řádném termínu voleb osobně, přičemž v tom případě byl jeho elektronický hlas systémem anulován. Možnost elektronického hlasování využily 3,4 % zapsaných voličů, tj. cca. 5,5 % ze všech hlasujících (Internet voting in Estonia).

3 Klasifikace volebních systémů

Prvním bodem výzkumu souvisejícího s problematikou volebních systémů je jejich rozlišení a rozdělení do různých kategorií. Existuje, existovala či v hypotetické rovině je představitelná celá řada technik umožňujících převedení vůle voličů na křesla ve voleném orgánu. Kromě toho volební systém obsahuje celou řadu prvků, které mají relevantní vliv na průběh a výstupy volební soutěže. Aby bylo možné vytvořit funkční matici ke srovnávání jednotlivých technik, jejich efektů atd., jsou autoři nuceni nadřazovat určitý prvek (prvky) nad ostatní. Také kvůli tomu existuje celá řada komplexních i dílčích klasifikací volebních systémů, které doplňují, rozšiřují, upřesňují, nebo naopak zpochybňují či vyvracejí doposud uznávané kategorie.

V našem textu se pokusíme naznačit výhody a nedostatky některých z dosavadních klasifikací (zaměřujeme se především na podrobnější klasifikace volebních systémů, ať již usilující o úplné pokrytí sledované problematiky, nebo zaměřených na dílčí subkategorie volebních systémů). Ve sporných případech se pokusíme navrhnout řešení, přičemž budeme usilovat o naplnění následujících podmínek:

1. Pokusíme se zařadit co nejširší okruh volebních systémů, tj. nebudeme pomíjet některé méně rozšířené či zmiňované varianty, které někdy nejsou reflektovány či není řešeno jejich podřazení vyšším kategoriím.
2. Budeme se snažit nalézat taková řešení sporných případů, která umožní jednoznačné přidělení volebního systému používaného pro jednu instituci k určité nadřazené kategorii.

Pravděpodobně nejobvyklejším způsobem využitým jako základ pro klasifikaci volebních systémů je jejich dělení podle mechanismu, kterým jsou hlasy převáděny na mandáty (viz např. Reynolds–Reilly–Ellis 2005: 28–29). Tato klasifikace, doplňovaná či alternovaná další klasifikací podle výstupů volebního procesu (např. Norris 2004), ovšem naráží na určitá úskalí (srov. Farrell 2001: 4–5). Pokud jsou totiž výsledky voleb hodnoceny podle rozdílu mezi podílem hlasů a mandátů kandidujících stran na celkové (celostátní) úrovni, jsou si často dosti odlišné volební techniky bližší než ty, které jsou podobné či totožné (Rose 1984: 73–81). Jako extrémní příklad lze uvést parlamentní volby v Polsku v roce 1997, kdy byla použita stejná pravidla k převodu hlasů na mandáty jako v roce 1993 (tj. s řadou prvků podporujících disproporcionalitu výsledku). Index disproporcionality výsledků voleb v roce 1997 byl ale kvůli racionálnějšímu chování politických stran a voličů bližší výsledkům z roku 1991, kdy byla použita technika směřující k vysoké proporcionalitě (srov. Kubát 2000: 109). Přesto nelze klasifikaci podle výsledků voleb zcela podceňovat. Zatímco míra disproporcionality na úrovni voleného tělesa jako celku má pro rozlišení volebních systémů pouze limitovanou výpovědní hodnotu (dochází k vzájemnému vyrovnávání disproporcionality výsledků z jednotlivých obvodů), její posouzení na úrovni jednotek, ve kterých dochází k prvnímu dělení mandátů, lze považovat za důležitý prvek při vymezení jednotlivých podvariant volebního systému. Celkové výstupy pak mohou sehrát důležitou roli pro rozhodování volebních inženýrů či při komparativním výzkumu zaměřeném primárně na makrosystémovou analýzu systému politických stran.

Technika převodu hlasů na mandáty jako rozhodující kritérium pro klasifikaci volebních systémů je ovlivňována celou řadou faktorů. Z nich jsou jako základní

prvky vymezeny volební formule (*electoral formula*)² a velikost volebního obvodu (Lijphart 1994a: 10–11), často doplňované i podobou hlasování (*ballot structure*)³ (Caramani 2000: 25, Farrell 2001: 6, Reynolds–Reilly–Ellis 2005: 5, Lebeda 2001: 426, Taagepera 1989: 19), doplňovány jsou další proměnné. Jako volební formule jsou chápány obecné i konkrétní techniky převodu hlasů na mandáty (na základě obecných technik jsou vymezeny hlavní typy volebních systémů, konkrétní techniky pomáhají rozlišit jednotlivé subtypy). V případě podoby hlasování se pak rozlišuje především dichotomie kategorické hlasování (*categorical ballot*) versus ordinální hlasování (*ordinal ballot*). V případě kategorického hlasování volič vybírá jednu z nabízených alternativ (jednoho kandidáta, jednu politickou stranu), ordinální⁴ hlasování umožňuje voliči stanovit pořadí preferencí, takže kromě hlasu pro nejvíce preferovaného kandidáta může za určitých podmínek (např. jeho nejvíce preferovaný kandidát byl jako příliš slabý vyřazen) být jeho hlas přesunut k jinému kandidátovi (který pro voliče představuje sice horší alternativu než nejvíce preferovaný kandidát, ale stále lepší než ostatní nabízené alternativy) a napomoci mu ke zvolení.

Asi nejkomplexnější klasifikaci, která operuje s těmito kategoriemi, představuje text Reina Taagepery (2007: 17–41). Taagepera bere jako základ klasifikace velikost voleného shromáždění, velikost volebního obvodu (rozdělení volebních systémů na ty, v nichž se pro volby používají jednomandátové, a naopak vícemandátové obvody) a podobu hlasování, kde se opírá o odlišení kategorického a ordinálního hlasování (Taagepera 2007: 17–19). Jako doplňující proměnná, která blíže charakterizuje většinové volební systémy, je Taageperou používána požadovaná většina hlasů, jež může být relativní⁵ nebo absolutní. Kategorickou volbu s nejvyšším počtem představuje systém prvního v cíli,⁶ kombinaci ordinální volby a nejvyššího

2 Terminologie je v tomto bodě poněkud nešťastná, protože jak v anglických, tak českých textech se v termínu formule či volební formule může skrývat jak odlišení většinového volebního systému, poměrného volebního systému, resp. jiných základních kategorií volebních systémů, tak také matematická formule, podle které jsou hlasy převáděny na mandáty při použití poměrného volebního systému (viz např. Reynolds–Reilly–Ellis 2005: 5).

3 Jakkoliv se nejedná o přesný překlad, lze souhlasit s důvody uváděnými Lebedou (2001: 426), proč tento způsob překladu nejlépe vystihuje význam tohoto termínu.

4 Z latinského ordinō, āre – určovat, pořádat, řadit (Šedová 2005: 355).

5 Termín relativní většina je běžně uváděn v českých textech, jeho doslovná anglická verze (*relative majority*) je ale používána minimálně a ve všech případech jen jako druhé možné synonymum běžného termínu *plurality* (viz např. Taagepera 2007: 24, Caramani 2000: 30). Proti použití slovního spojení relativní většina lze namítnout, že v češtině slovo většina označuje (především) více než 50 %, tj. je ekvivalentem termínu *majority*, ale nemělo by být používáno (ani s dodatkem relativní) pro termín *plurality*. Proto se můžeme setkat také se slovním spojením nejvyšší počet ve smyslu nejvíce ze všech, ale ne nezbytně nutně přes 50 % (k diskusi viz Chytilík 2007c: 46 – 48).

6 Další terminologický problém, který navazuje na diskusi o vhodnosti užití překladu relativní většina slovem *plurality*. Odmítnutí termínu relativní většina implikuje nutnost zavržení nejběžnějšího českého překladu tohoto volebního systému, tj. systém relativní většiny (viz Chytilík 2007c: 47).

počtu reprezentuje Bordův volební systém, kategorickou volbu s absolutní většinou dvoukolové hlasování a s ordinální volbou alternativní hlasování (Taagepera 2007: 24–28). Systémy s vícemandátovými obvody Taagepera dělí podle toho, zda jsou zaměřeny na distribuci podle nejvyššího počtu (*plurality-oriented seat allocation formula*), nebo na poměrnou distribuci (*PR oriented formula*). Do první kategorie spadají jak systémy, ve kterých získává všechny mandáty v obvodu vítěz (stranické blokové hlasování), tak ty, které umožňují dělu mandátů mezi více stran, ale bez ohledu na poměr sil mezi stranami, kdy mandáty obsadí kandidáti s nejvyšším počtem hlasů (Taagepera 2007: 28–29). Ve druhé kategorii je dále rozlišeno, zda jsou dané systémy orientované na strany (listinný poměrný volební systém) nebo na kandidáty (systém jednoho přenosného hlasu a systém jednoho nepřenosného hlasu; Taagepera 2007: 28–36). Poslední formuli představují smíšené systémy (označované jako *composite systems*), které při volbě jednoho tělesa operují jak s jednomandátovými, tak vícemandátovými obvody (Taagepera 2007: 40–41).

Taageperova klasifikace představuje prozatím vyvrcholení linie klasifikací, které kladou důraz na velikost volebního obvodu a podobu hlasování. Jejím potenciálním problémem ale je, že v kategorii systémů ve vícemandátových obvodech se v jednotlivých subtypech setkávají systémy, které a priori nutí politické strany a voliče k zřetelně odlišným strategiím (např. stranické blokové hlasování zcela znemožňuje, aby druhá strana získala byť jediný mandát bez ohledu na velikost obvodu, naopak v případě omezeného hlasování je mandát druhé straně prakticky garantován; podobně systém jednoho nepřenosného hlasu není založen na proporční distribuci, jakkoli velké deformace v proporcionalitě jeho výstupů jsou přítomné spíše v hypotetických příkladech než v praxi). V kategorii smíšených volebních systémů zase mohou působit problém systémy, ve kterých nominální složka není reprezentována volbami v jednomandátových obvodech.

Termín nominální složka je používán souhrnně pro většinové a semiproporční hlasování především v rámci smíšeného volebního systému, přičemž vyjadřuje fakt, že v této složce volič vybírá konkrétního kandidáta/kandidáty. Jejím „protipólem“ je v rámci smíšeného volebního systému listinná složka, ve které volič vybírá z kandidátních listin předložených politickými stranami (viz Shugart–Wattemberg 2003: 11–13).

Gallagher a Mitchell (2005: 8–9) podávají přehled volebních systémů na základě šesti dimenzí, mezi kterými nevytvářejí jednoznačnou hierarchii. V rámci každé dimenze lze odlišit 2–4 hodnoty. Autoři odlišují (a) velikost volebního obvodu (jednomandátové × vícemandátové obvody), (b) počet hlasů (jeden × dva),

(c) podobu hlasování (kategorická $\times$ individuální – tj. taková, kdy lze hlas na rozdíl od kategorické volby rozdělit mezi více stran, ale na rozdíl od ordinální není stanoveno pořadí preferencí – $\times$ ordinální),⁷ (d) volnost voliče při výběru jednotlivých kandidátů (v rámci strany nelze vybírat konkrétního kandidáta $\times$ lze vybírat z kandidátů v rámci jedné strany $\times$ lze vybírat z kandidátů v rámci jedné strany i napříč stranami), (e) počet úrovní, na kterých dochází k distribuci mandátů (jedna úroveň $\times$ dvě úrovně – vyšší a nižší $\times$ dvě úrovně – obě na stejné úrovni – $\times$ tři úrovně – nižší, střední a vyšší) a (f) opatření snižující míru proporcionality (malé obvody, umělá klauzule a malapportionment). Výhodou takto stavěné struktury je zahrnutí řady dimenzí, které jsou pro výzkum volebního systému relevantní, ale ne vždy jsou dostatečně zohledňovány, nevýhodou je komplikovanost (ve většině klasifikací nejprve dojde k vymezení jednotlivých základních typů, které jsou posléze dále členěny). Ostatně sami autoři předestírají i užší přehled volebních systémů (Gallagher–Mitchell 2005: 5), který zahrnuje systémy s jednomandátovými obvody, smíšené systémy, listinné systémy s přísně vázanou kandidátkou, listinné systémy s možností preferencí a systém jednoho přenosného hlasu. S těmito kategoriemi je posléze operováno v rámci celé publikace, přičemž ji samozřejmě nelze brát jako kompletní klasifikaci, neboť neoperuje s některými méně rozšířenými volebními systémy a listinné systémy, které lze brát spíše jako subvarianty jedné nadřazené kategorie, dělí do dvou skupin.

Naše klasifikace si bere jako základ způsob distribuce na úrovni volebního obvodu, u níž považujeme za dostatečně důležitý i objektivní faktor, který navíc na rozdíl od výše zmíněných může sám o sobě přispět k vymezení různých základních formulí volebního systému. Další dimenze, které jsou zmiňovány v odborných textech, mohou posléze posloužit k vnitřnímu členění jednotlivých formulí na subkategorie.

7 Nejkomplexnější rozdělení různé formy hlasu vymezuje D. Caramani (2000: 27–29), přičemž užívá termín hlasování – *voting*; s ohledem na možnost záměny s identicky nazývanými volebními systémy dáváme v této souvislosti přednost termínu hlas – *vote*. Jedná se o (a) jeden hlas (*single vote*), (b) vícenásobný hlas (*multiple vote* – ve smyslu možnosti dát hlas více kandidátům), (c) dva hlasy (*two votes* – oddělené hlasování pro stránickou kandidátní listinu a individuálního kandidáta), (d) omezený hlas (*limited vote* – volič disponuje vícenásobným hlasem, ale počet jeho hlasů je nižší než počet volených kandidátů), (e) preferenční hlas (*preferential vote* – zahrnuje možnost udělení preferencí kandidátům jak v rámci vícenásobného, tak jednoho hlasu voliče), (f) řadící hlas (*ordinal / rank ordinal vote* – seřazení preferovaných voličů od prvního po x -tého), (g) kumulovaný hlas (*cumulative vote* – možnost udělit více hlasů jednomu kandidátovi), (h) panachování (*panachage* – možnost hlasovat pro kandidáty více kandidujících stran; v našem pojetí se budeme držet tohoto širšího chápání termínu, který bývá někdy zužován na možnost vytvoření vlastního seznamu kandidátů na nepopsaný list), (i) hlas ano/ne (*yes/no vote* – rozhodnutí o zvolení/nezvolení konkrétního kandidáta), (j) neexkluzivní hlas sdružující kandidáty (*non-exclusive candidate pooling vote* – možnost hlasovat pro kandidáta či kandidátní listinu, přičemž hlas pro kandidáta ovlivňuje primární rozložení mandátů mezi kandidátní listiny a posléze jeho pořadí mezi uchazeči o mandát z dané strany; lze uvažovat i o exkluzivním hlase – *exclusive vote* – kdy hlas pro kandidáta neovlivňuje alokaci mandátů kandidátním listinám).

Většinové volební systémy vymezujeme jako systémy, kde mandát na úrovni volebního obvodu získává pouze jeden kandidát, resp. jedna kandidátní listina (podle toho, zda jsou užity v jednomandátovém nebo vícemandátovém volebním obvodu),⁸ a poměrné volební systémy jako systémy, kde se ve volebním obvodu, který musí být vícemandátový, dělí mandáty (přibližně) v poměru odpovídajícím poměru hlasů odevzdaných jednotlivým kandidátním listinám.⁹

Striktní dodržení obou definic nám ponechává otevřenou otázku klasifikace dalších volebních systémů. Můžeme se dále setkat s případy, kdy se na úrovni volebního obvodu rozhoduje mezi kandidáty podle počtu hlasů, které získali, bez ohledu na poměr sil mezi stranami, které je nominovaly, tedy v rozporu s definicí poměrných volebních systémů. Poměrné výstupy jsou sice možné, ale nejsou přímo obsaženy ve způsobu převodu hlasů na mandáty. Zároveň však není garantováno, že mandáty připadnou pouze jedné straně, což je v rozporu s definicí většinových volebních systémů. Většinový výstup hlasování je, podobně jako poměrný, možný, ale rozhodně není jistý. Tyto volební systémy zařazujeme do kategorie semiproporčních systémů, s nutným upozorněním, že představují jisté kontinuum mezi většinovými a poměrnými. Zjednodušeně lze předpokládat, že čím více mandátů se přiděluje a čím je větší rozdíl mezi počtem kandidátů, kterým může dát volič svůj hlas, a počtem obsazovaných mandátů, tím je pravděpodobnější, že budou v daném obvodu zvoleni zástupci více než jedné strany.¹⁰

Volební systémy, které část mandátů přidělují zcela podle logiky odpovídající definici většinového (resp. semiproporčního) volebního systému a část poměrně, není možné bez vážných výhrad zařadit k žádné ze tří výše definovaných formulí. Jako řešení se nabízí připojení kategorie smíšených volebních systémů jako svébytné volební formule. V dosavadních textech věnovaných smíšeným volebním systémům se pak lze setkat se dvěma způsoby jejich vymezení. Někteří autoři považují za smíšený každý volební systém, který spojuje většinovou a poměrnou logiku přidělování mandátů při volbě jednoho orgánu, s výhradou, že musí být alespoň 5 % mandátů obsazováno odlišně než většina (Massicotte–Blais 1999: 345).¹¹ Užší vymezení předpokládá existenci minimálně dvou úrovní, na kterých dochází

8 Alternativou je definování většinového systému jako takového, kde mandát připadá kandidátovi (straně), který má aktuálně nejvíce získaných hlasů. Toto vymezení ovšem poněkud naráží v případě minimálně některých z tzv. semiproporčních technik, jejichž celkový výstup je blízký poměrným technikám. Také lze namítat, že i poměrné volební systémy přidělují mandáty kandidátovi (straně) s nejvyšším počtem hlasů.

9 Některé texty rozlišují méně jednoznačně, např. Caramani (2000: 29–30) rozděluje poměrné a většinové systémy podle toho, že poměrné přidělují mandáty více proporcčně než většinové. Problém takového vymezení na celostátní úrovni zmiňujeme výše, na úrovni obvodu pak chybí jednoznačné určení hranice disproportionality mezi většinovými a poměrnými systémy.

10 Alternativy řazení různých semiproporčních technik viz podkapitoly 3.1. a 3.2.

11 Limit 5 % má vyřadit z této kategorie země s poměrným volebním systémem, kde je mizivé množství poslanců voleno v jednomandátových obvodech, tj. de facto systémem prvního v cíli.

k rozdělování mandátů, přičemž na jedné úrovni jsou voleni konkrétní kandidáti (většinově nebo semiproporčně) a na druhé úrovni se hlasuje pro kandidátní listiny (Shugart–Wattenberg 2003: 10–11). V rámci naší klasifikace dáváme přednost prvnímu přístupu, který neponechává určitou skupinu volebních systémů nezařaditelných do žádné ze čtyř námi vymezených kategorií.¹²

3.1 Většinové volební systémy

Většinové volební systémy bývají děleny do několika dalších kategorií, z nichž působí klasifikační problémy především jejich využití ve vícemandátových obvodech. V jednomandátových obvodech se rozlišují většinové volební systémy především podle podílu hlasů, který musí kandidát získat, aby byl uznán vítězem.¹³ Pokud nepostačuje zisk nejvyššího počtu hlasů (relativní většiny) v jediném kole hlasování, následuje několik postupů, jejichž pomocí má být dosaženo, aby vítěz získal vyšší podíl hlasů. S ním přistupují další znaky, jejichž pomocí je možné vnitřně členit většinové volební systémy – počet kol hlasování (kterým se odliší, zda je požadavek naplněn konáním druhého kola voleb, nebo přerozdělením preferenčních hlasů v rámci tzv. instantního druhého kola) a počet kandidátů, kterým je umožněno podílet se na užším výběru.

Nesporným a klasifikačně nejjednodušším případem je **systém prvního v cíli** (*plurality system*, *First Past the Post* – FPTP, *Single Member Plurality* – SMP, *relative majority system*), tj. úprava, kdy vítěz prvního (a jediného) kola hlasování získává mandát bez ohledu na většinu, které dosáhl. Málo známou a skoro neuváděnou variantou systému prvního v cíli je **simultánní hlasování** (*double-simultaneous vote*), kdy za jednu stranu kandiduje více kandidátů. Mandát následně připadne straně s nejvyšším počtem hlasů a obsadí jej její nejsilnější kandidát, který hypoteticky mohl získat méně hlasů než někdo z jeho soupeřů z poražených stran (Taagepera 1989: 21).¹⁴

12 Jednalo by se o volební systémy, které Massicotte a Blais (1999: 346–349, 352–353, 357) zařazují jako koexistenci, podmíněný systém a fúzi. Žádný z nich by nebylo možné zařadit do kategorie většinový, poměrný, nebo semiproporční systém, pokud bychom zásadním způsobem neměnili jejich nabízenou definici (podrobněji se zařazení těchto systémů věnujeme níže).

13 Caramani (2000: 30) uvádí celkem čtyři možné varianty většin: relativní, kvalifikovanou relativní (s předepsáním určité hranice, která je menší než 50 %), absolutní (přes 50 %) a kvalifikovanou absolutní (s předepsáním hranice vyšší než 50 %). Většina klasifikací pak spíše rozlišuje relativní a absolutní většinu, s kvalifikovanou absolutní většinou se v praxi můžeme setkat především při nepřímých volbách hlavy státu, především v prvních kolech hlasování.

14 Caramani (2000: 31) řadí tuto kategorii k volebním systémům využívajícím relativní většinu při volbě ve vícemandátovém obvodu. Taageperovo zařazení je přesnější, protože pokud by byl tento volební systém aplikován ve vícemandátovém obvodu, k rozdělení mandátů mezi strany by musela být použita některá z poměrných volebních technik.

V dalších variantách většinového volebního systému v jednomandátových obvodech se vyžaduje po vítězi, aby získal podporu širší části voličů ve svém obvodu než pouze dále nedefinovaný nejvyšší počet hlasů z prvního kola hlasování. U všech těchto systémů je možné, že vítěz bude znám již po prvním sečtení hlasů po prvním kole hlasování, ale to pouze v případě, že naplní stanovený limit. Integrovaní součástí příslušných volebních zákonů je ale postup, podle kterého se má postupovat, pokud žádný z kandidátů stanovený limit nedosáhl.

Tyto metody bývají také různě řazeny z hlediska struktury vnitřního členění většinových volebních systémů. Někteří autoři (Reynolds–Reilly–Ellis 2005: 28, Lijphart 1994a: 18–19, Sartori 2001: 74–75) považují dvoukolový či vícekolový systém (*two-round, double-ballot, repeated-ballot*) a systém alternativního hlasování (*alternative vote*) za dvě verze většinového volebního systému, jež stojí na stejné úrovni jako systém prvního v cíli. Jiní autoři (Farrell 2001: 8, Kubát 2002: 276) kladou vedle systému prvního v cíli systém absolutní většiny, kterému pak dvoukolový systém a alternativní hlasování představují dvě podřízené kategorie. Druhý postup je spornější, neboť operuje s poněkud matoucím pojmem absolutní většina (některé z těchto systémů nevyžadují po vítězi získ absolutní většiny, přinejmenším po druhém kole hlasování), navíc propojuje poměrně odlišné techniky, kdy dvoukolové systémy zajišťují zvýšení podílu hlasů vítězi další kategoričkou volbou, alternativní a doplňkové hlasování operují s využitím volby ordinální.

V **systému alternativního hlasování** volič hlasuje tak, že seřadí kandidáty od nejvíce po nejméně preferovaného. Pokud po sečtení prvních preferencí žádný z kandidátů nezíská nadpoloviční většinu hlasů, vyškrtává se nejslabší kandidát a jeho hlasy jsou přenášeny podle následných preferencí těm, kdo zůstali „ve hře“. Vyškrtávání nejslabších pokračuje, dokud některý z kandidátů nepřekročí potřebný limit. Překročení 50 % je jisté v případě, že volič musí povinně udělit všechny preference, v případě nepovinných preferencí se může stát, že volič preferoval jen slabé kandidáty a v určitou chvíli již nebude možné jeho hlas přenášet (vítězem se tedy stane silnější z posledních dvou kandidátů, i kdyby nepřekročil hranici 50 %).

Specifickou variantu ležící mezi alternativním hlasováním a dvoukolovými systémy představuje **doplňkové hlasování** (*supplementary vote*), málo rozšířený volební systém nereflektovaný drtivou většinou obecných i částečných klasifikací. Podobně jako v alternativním hlasování doplňkové hlasování nevyžaduje pořádání druhého kola, pokud některý z kandidátů nedosáhne stanoveného limitu. Pokud není po sečtení prvních preferencí znám vítěz, jsou vyřazeni všichni kandi-

dáti kromě dvou nejsilnějších. Jim jsou posléze podle následných preferencí přeneseny hlasy vyřazených a vítězem se stává ten, který má po přenosu více hlasů. Doplňkové hlasování vylučuje na rozdíl od alternativního úspěch některého z níže postavených kandidátů (hypoteticky může v alternativním hlasování uspět i kandidát, který byl po sečtení prvních preferencí předposlední, stačí, když bude získávat dostatečný podíl přenesených hlasů postupně vyřazovaných soupeřů), čímž se blíží dvoukolovému systému s uzavřeným druhým kolem hlasování (podrobněji viz Reilly 2001: 36–41).

Dvoukolový systém¹⁵ bývá členěn do několika subvariant, přičemž rozhodujícím kritériem je počet kandidátů, kterým je umožněno participovat na druhém kole hlasování. V této souvislosti se mluví o míře otevřenosti druhého kola, kterou lze sledovat na kontinuu od tzv. uzavřeného druhého kola (soutěží pouze dva nejlepší z prvního kola hlasování, pro tento typ dvoukolového systému se rovněž používá Sartoriho termínu silné dvoukolové hlasování) po otevřené druhé kolo (kdy není po prvním kole hlasování vyřazen nikdo a případná neúčast ve druhém kole hlasování vyplývá pouze z rozhodnutí jednotlivých kandidátů, ekvivalentem je Sartoriho označení slabý dvoukolový systém). Na základě této dimenze lze odlišit (srov. Caramani 2000: 32, Sartori 2001: 80–81):

1. **Dvoukolový systém s uzavřeným druhým kolem** (systém absolutní většiny v „čisté“ podobě, *absolute majority system with run-off, majority system*)
Vítěz musí získat nadpoloviční většinu hlasů voličů. Do případného druhého (resp. posledního) kola voleb proto postupují dva nejlepší kandidáti z předchozího kola a mezi nimi se rozhodne. Nedojde-li k rovnosti hlasů, získá vítěz za všech okolností nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů.
2. **Dvoukolový systém spojující absolutní většinu s relativní** (*majority–plurality system*)

15 Často se lze v souvislosti s tímto volebním systémem setkat s termínem absolutní většinový systém (viz např. Kubát 2002: 276–279). Výhodou tohoto termínu je, že tyto systémy nepožadují konání druhého kola voleb za všech okolností (po dosažení předepsaného limitu v prvním kole hlasování se druhé kolo již nekoná). Na druhou stranu některé varianty dvoukolových volebních systémů absolutní většinu po vítězi nevyžadují, buď postačuje dosažení menšího limitu v prvním kole, nebo není absolutní většina po vítězi požadována ve druhém kole, když se jej může zúčastnit více kandidátů (podrobněji viz kapitola V.3). Proto považujeme termín dvoukolový systém za přesnější, protože na rozdíl od absolutní většiny je druhé kolo voleb integrální součástí všech volebních systémů tohoto typu. Dále je možné setkat se také s termínem vícekolové hlasování (Caramani 2000: 32), který reflektuje úpravy umožňující pořádání více než jen dvou kol (v praxi se s nimi lze setkat spíše při volbách konaných omezeným počtem volitelů – nepřímé volby hlav států, výběr předsedů organizací apod.). Termín vícekolové hlasování proto můžeme označit jako přesnější, ale vzhledem k jeho nedostatečnému využívání operujeme s termínem dvoukolový systém.

V tomto případě je druhé kolo voleb částečně otevřené, neboť volební zákon umožňuje v posledním kole účast nejenom dvěma nejsilnějším z minulého kola, ale (automaticky nebo v případě dosažení předepsaného limitu) i dalšímu kandidátovi (kandidátům) z předchozího kola. K vítězství v posledním kole postačuje zisk nejvyššího počtu hlasů (relativní většiny). Giovanni Sartori (2001: 81) v souvislosti s těmito systémy odlišuje dvě polohy, systémy se spíše uzavřeným druhým kolem (počet kandidátů ve druhém kole může být menší než pět) a se spíše otevřeným druhým kolem (počet kandidátů může být větší než pět, ale zákon stále počítá s vyřazením příliš slabých kandidátů).

3. Dvoukolový systém s otevřeným druhým kolem, zvaný rovněž slabý („románský“) systém vícekolového hlasování („*Romanic*“ *majority system*)

Od předchozí varianty se liší otevřením posledního kola kandidátům bez ohledu na výsledky předchozího kola/kol.

Kromě těchto systémů existují ještě další teoretické volební systémy, které jsou předmětem diskuse především u matematických společností, v praxi se ale neužívají. Podrobněji se jim věnují kapitoly II a IV.

Sporným bodem řady klasifikací volebních systémů jsou případy kombinující většinovou volební techniku a vícemandátový obvod. Mezi nimi lze v zásadě rozlišit volbu kandidátní listiny, která následně získá všechna křesla za daný obvod, a systémy, kdy může volič hlasovat pro osoby na více kandidátních listinách, takže mohou být zvoleni kandidáti z více stran. V prvním případě není důvod pochybovat v rámci naší klasifikace o zařazení těchto systémů mezi většinové. V druhém případě je sice možné, že volební systém bude produkovat výsledky identické s většinovými volebními systémy ve vícemandátových obvodech (jako v případě voleb v Trenčianském samosprávném kraji v roce 2001, kdy HZDS obsadilo ve všech volebních obvodech kraje všechny mandáty – srov. Krivý 2002: 205), nejedná se však u těchto volebních systémů o automatické pravidlo, a proto je řadíme mezi semiproporční (v této souvislosti lze zmínit i volby zastupitelstev samosprávných krajů na Slovensku v roce 2005, kdy byl podíl volebních obvodů s většinovým výsledkem nízký – srov. Chytilík–Šedo 2008).

K zmíněnému klasifikačnímu problému se váže i problém terminologický. Označení blokové hlasování (*block vote*) bývá používáno pro dvě odlišné volební techniky, které navíc v souladu s naší definicí spadají každá do jiné kategorie volebního systému. Na jedné straně je takto označována již zmiňovaná volba celé kandidátní listiny (s tím, že se v praxi opět setkáváme s různými úpravami většin požadovaných po vítězné kandidátce – relativní, absolutní i kombinující obě většiny).

Kromě toho se termín blokové hlasování používá, jestliže každý volič disponuje toliko hlasy, kolik se volí kandidátů, přičemž může hlasovat napříč kandidátkami. Vítězi hlasování se stávají kandidáti s nejvyšším počtem hlasů bez ohledu na stranickou příslušnost. Například Reynolds, Reilly a Ellis (2005: 28) označují první variantu jako stranické blokové hlasování (*party block vote*) a druhou jako blokové hlasování (*block vote*). Naopak Caramani (2000: 31) označuje hlasování pro celé kandidátky termínem systém prvního v cíli ve vícemandátovém obvodu (což je poněkud nevhodné s ohledem na možnost, že po vítězné kandidátní listině může být požadována v některých případech jiná většina) či blokové hlasování (*multi-seat plurality, block vote*) a pro hlasování napříč kandidátkami systém vícenásobného hlasu či nelimitované hlasování (*multiple vote, unlimited vote*). Caramani (2000: 31) i Reynolds, Reilly a Ellis (2005: 28) považují oba tyto typy za součást většinových volebních systémů. Ani autoři, kteří tyto dva volební systémy neřadí po bok většinových systémů, nepřistupují k jejich rozdělení do dvou odlišných nadřazených kategorií (viz Taagepera 2007: 28–29), proto musíme upozornit, že náš postup je do jisté míry nekonvenční.

K ujasnění a unifikaci terminologie se domníváme, že je vhodné vymezit jako jeden ze subtypů většinových volebních systémů **blokové hlasování** ve smyslu hlasování pro kandidátku, kdy vítězná kandidátka obsadí všechna křesla v daném obvodu. Pokud se nepokusíme do klasifikace volebních systémů podle vymezených hlavních prvků vnést další komponenty, není důvod považovat tuto techniku za jinou než většinovou. Případná semiproporcionalita výstupů některých z těchto volebních systémů (srov. např. Lijphart 1984b: 207–215) pak může být dána specifickými podmínkami pro sestavování kandidátek (povinná minimální kvóta pro menšiny apod.), přičemž neporušuje většinovost hlasování ve smyslu přidělení všech mandátů vítězi. Hlasování ve vícemandátových obvodech, při kterém mandáty získávají individuální kandidáti s nejvyšším počtem hlasů bez ohledu na poměr sil mezi kandidujícími stranami, pak lze podřadit kategorii semiproporčních systémů.

3.2 Semiproporční volební systémy

Semiproporční systémy představují kategorii, jež není obecně uznávána a neexistuje ani jednoznačný konsenzus, které konkrétní systémy lze mezi ně počítat. Část autorů je považuje za svébytnou kategorii, jež stojí vedle většinových a poměrných volebních systémů, přičemž Reynolds a Reilly (1997: 18) sem počí-

tají systém jednoho nepřenosného hlasu (*single non-transferable vote* – SNTV), Filip a Schelle (1992: 19, 24) kumulované (*cumulative vote*) a omezené hlasování (*limited vote*), zatímco SNTV (spolu se schvalovacím hlasováním – *approval vote*) zařazují jako systémy nejvyššího počtu ve vícemandátových obvodech, Lijphart (1994a: 40) řadí k semiproporčním systémům systém omezeného hlasování (*limited vote*) a SNTV (jako specifickou variantu omezeného hlasování). Zde se setkává s tvrdou oponenturou Giovannioho Sartoriho i dalších autorů, kteří považují SNTV za příklad personalizovaného poměrného volebního systému (Sartori 2001: 35–37), resp. jako poměrný systém zaměřený na kandidáty (Taagepera 2007: 34–36). Další názorovou skupinu představují autoři, pro které jsou všechny volební systémy, které přidělují mandáty nejsilnějším kandidátům napříč stranami bez ohledu na poměr sil mezi stranami, součástí kategorie většinových volebních systémů (Caramani 2000: 31, Farrell 2001: 44–47). Jako další možnost řešení otázky ne/existence semiproporčních volebních systémů můžeme brát práci Reynoldse, Reillyho a Ellise (2005: 28–29), kteří SNTV, omezené hlasování a Bordovo hlasování (*Borda Count*) řadí jako „ostatní“ systémy vedle většinových, smíšených a poměrných.

Při našem vymezení semiproporčních volebních systémů lze všechny výše zmíněné volební systémy a navíc i neomezené hlasování zařadit do této kategorie. Problém představuje pouze velikost volebního obvodu v případě schvalovacího a Bordova hlasování (diskuse viz podkapitola 3.2.1) a pak také (výjimečné) případy, kdy je k zisku mandátu požadována jiná většina než nejvyšší počet (se kterou jsou tyto systémy často spojovány). V tomto případě se přikláníme k názoru, že zavedení nějaké formy limitu (např. že kandidát musí získat minimálně 50 % hlasů, jinak se koná druhé kolo voleb s počtem kandidátů dvojnásobným, než je počet neobsazených mandátů) neznamena porušení semiproporční logiky – zůstává zachováno, že mandáty nejsou garantovány vítězně straně a zároveň není zaručena proporcionalita jejich distribuce. Vnitřně lze semiproporční volební systémy členit podle toho, kolika hlasy disponuje volič v poměru k počtu mandátů přidělovaných ve volebním obvodě a zda má právo udělit jednomu kandidátovi více hlasů (kumulovat hlasy):

1. Systém neomezeného hlasování (*unlimited vote*)

Systém bývá obvykle popisován tak, že volič může hlas udělit tolika kandidátům, kolik je obsazováno mandátů (paralelně užívaný termín blokované hlasování (*block vote*) jsme vyhradili pro většinový volební systém ve vícemandátovém obvodě – podrobněji viz výše). Vzhledem k tomu, že v Monaku volič

disponuje při volbě 16 mandátů 24 hlasy, považujeme za vhodnější vymezit systém neomezeného hlasování jako systém, ve kterém má volič právo udělit počet hlasů, který se buď rovná počtu obsazovaných křesel, nebo je větší než počet obsazovaných křesel, ale zároveň menší než celkový počet nominovaných kandidátů.

2. **Systém omezeného hlasování** (*limited vote*)

Volič disponuje méně hlasy, než kolik se obsazuje křesel.

3. **Systém kumulovaného hlasování** (*cumulative vote*)

Volič má na rozdíl od předchozích dvou úprav možnost udělit více hlasů jednomu kandidátovi.

4. **Systém jednoho nepřenosného hlasu** (*single non-transferable vote* – SNTV)

Volič disponuje pouze jedním hlasem.

3.2.1 Pomezí semiproporčních a většinových systémů

Nutným znakem, který umožňuje klasifikovat určitý volební systém jako semiproporční, je soutěž ve vícemandátovém obvodu. Veškeré výše zmíněné techniky, pokud by byly používány v jednomandátovém obvodu, by se staly totožnými s některým z většinových volebních systémů, až na výjimky by se jednalo o systém prvního v cíli. Problém ale představují volební systémy, které jsou v literatuře nazývány stejně, ať už jsou použity v jednomandátovém, nebo vícemandátovém obvodu. Jedná se o:

1. **Systém souhlasného/nesouhlasného hlasování** (*approval/disapproval vote*),

jako synonyma se používá termínů schvalování a odmítání – volič může dát pozitivní či negativní hlas libovolnému počtu kandidátů, přičemž vítězí v jednomandátovém obvodu se stávají kandidáti s nejvyšším počtem pozitivních hlasů (nejmenším počtem negativních hlasů) až do naplnění stanoveného počtu. D. Caramani (2000: 45) řadí souhlasné hlasování mezi varianty nepoužívané v praxi, což platí pro hlasování v parlamentních volbách, na druhé straně se lze se souhlasným či nesouhlasným hlasováním setkat při volbě vedení v různých spolcích apod.

2. **Bordovo hlasování** (*Borda count*),¹⁶ zvané rovněž bodový systém (*point system*) – volič řadí kandidáty podle preferencí, přičemž každé preferenci náleží určitý počet bodů. Zvoleni jsou kandidáti/kandidát s nejvyšším počtem bodů.

16 Podle vynálezce tohoto systému, kterým byl Jean-Charles de Borda.

3.3 Poměrné volební systémy

Další hlavní kategorii volebních systémů představují poměrné volební systémy. U nich se především rozlišuje mezi listinnými volebními systémy (*list system*) a systémem jednoho přenosného hlasu (*single transferable vote* – STV; Caramani 2000: 32, Farrell 2001: 9). Jako specifická varianta je někdy k poměrným volebním systémům připojován personalizovaný poměrný systém, označovaný rovněž jako smíšený volební systém s proporčními účinky (*mixed-member proportional system*; Reynolds–Reilly 1997: 18, Říchová 2002: 151–159). Vzhledem k tomu, že někteří autoři zařazují personalizovaný proporční systém do kategorie smíšených volebních systémů (Massicotte–Blais 1999: 353–355, Shugart–Wattenberg 2003: 9–24, Reynolds–Reilly–Ellis 2005: 28–29), stává se tím integrální součástí otevřené diskuse o této kategorii volebních systémů, kterou zmíníme níže. K poměrným volebním systémům bývá některými autory (Sartori 2001: 35–37, Taagepera 2007: 34–36) řazen i systém jednoho nepřenosného hlasu (*single non-transferable vote* – SNTV), který sice může produkovat výsledky, kdy jsou zisky stran v souladu s poměrem hlasů, které získaly, ovšem nejedná se o výstup, který by vyplýval ze způsobu distribuce. Podobně jako u ostatních systémů, které řadíme do kategorie semiproporčních, je poměrný výstup možný (a s klesajícím počtem hlasů k počtu mandátů je i pravděpodobnější), ale nikoli garantovaný. Především tyto systémy (spíše hypoteticky) umožňují deformaci, která je v poměrných volebních systémech zcela vyloučena, a to je možnost, že strana s nejvyšším ziskem hlasů v obvodě nezíská (kvůli nevhodnému rozptylu hlasů mezi kandidáty) žádný mandát. Stejně tak v poměrném volebním systému lze (při znalosti konkrétního způsobu přepočtu hlasů na mandáty) přesně stanovit počet hlasů, který musí získat druhá nejsilnější strana, aby měla jistý zisk prvního mandátu. Při použití SNTV či jiného semiproporčního systému je to nemožné, neboť nevíme, jak vhodně či nevhodně byly hlasy získané druhou nejsilnější stranou rozděleny mezi jejími kandidáty.

Vzhledem k omezenému počtu zemí, ve kterých se používá, a pravděpodobně i vzhledem ke své originalitě, představuje **systém jednoho přenosného hlasu** (*single transferable vote* – STV) dále nedělenou kategorii. Pouze se při podrobném popisu tohoto volebního systému upozorňuje na existenci specifických úprav v jednotlivých zemích (viz např. Farrell–MacAllister 2000: 23), kterým bude věnována pozornost v příslušné kapitole. Převážná většina autorů řadí tento volební systém mezi poměrné (Caramani 2000: 32, Lijphart 1994a: 10, Klíma 2003: 240, Kubát 2002: 276, Lijphart–Grofman 1984: 113–151, Farrell 2001: 6–9, Rey-

nolds–Reilly–Ellis 2005: 28–29), jen výjimečně je zmiňováno jeho zařazení jako sporného systému ležícího mezi semiproporčními a proporčními volebními technikami (Filip–Schelle 1992: 24). Z hlediska našeho vymezení rozdílů mezi poměrnými a semiproporčními systémy můžeme STV považovat za poměrný volební systém, jelikož po přidělení posledního mandátu výsledek (rozdělení hlasů nikoli na základě prvních preferencí, ale po provedení všech přenosů) odráží proporcionálně preference voličů k jednotlivým kandidátům i stranám, které je nominovaly. V systému jednoho přenosného hlasu volič disponuje jedním hlasem, jež dá kandidátovi, kterého nejvíce preferuje. Následně ale může/musí určit pomocí dalších preferencí pro následující kandidáty (bez nutnosti brát ohled na jejich stranickou příslušnost), komu má být jeho hlas přenesen, pokud jej „jeho“ kandidát nevyužije (tj. buď překročí kvótu požadovanou na zvolení a část hlasů nad kvótou může být využita pro další kandidáty, nebo je jako nejslabší vyřazen a jeho hlasy mohou být opět přeneseny kandidátům, kteří zůstávají „ve hře“). Přenášení hlasů od zvolených, nebo vyřazených, pokračuje, dokud není zvolen odpovídající počet kandidátů.

Listinné poměrné systémy (*list proportional representation system*, resp. jen *list PR*) naopak zahrnují celou řadu subvariant, přičemž v literatuře není jednoznačně stanoveno, zda mají být dále členěny do různých subkategorií. Na jejich celkové podobě se totiž podílí celá řada proměnných, mezi kterými není snadné stanovit hierarchii, na jejímž základě by bylo možné jednoduché a nesporné vnitřní členění listinných poměrných volebních systémů provést. Kombinací těchto proměnných lze dosáhnout toho, že každý listinný poměrný volební systém představuje svým způsobem originál sám o sobě.

Jedním ze způsobů využitých k jejich rozdělení do jednotlivých podkategorií je vymezení podoby kandidátní listiny, tentokrát nikoli na zmiňované škále kategorické versus ordinální hlasování, ale na základě toho, zda mají voliči možnost udělením preferenčních hlasů ovlivnit personální složení voleného orgánu (Kubát 2002: 276, Filip–Schelle 1992: 20, Reynolds–Reilly 1997: 60–61). Česká terminologie rozlišuje kandidátní listinu (a) přísně vázanou (*closed/rigid list*) – volič nemá možnost ovlivnit, která osoba na kandidátce bude zvolena; (b) vázanou (*open/flexible list*) – volič může pomocí preferenčních hlasů či jinou formou měnit pořadí kandidátů a tím ovlivňovat, který z nabízených kandidátů bude zvolen, a (c) volnou (*free list*) – volič může hlasovat napříč kandidátkami. S podrobnějším členěním přicházejí některé anglické texty, především pak M. S. Shugart (2005: 41–44).¹⁷

¹⁷ Podrobněji viz kapitola VII.1.

S podobou hlasování jsme se setkali v několika dimenzích (odlišení kategorického a ordinálního hlasování, různé formy hlasu podle D. Caramaniho, nyní odlišení míry volnosti voliče při výběru kandidátů na kandidátních listinách). Kromě toho se používá ještě jedna specifická varianta podoby hlasování, která je rovněž svázána především s listinnými poměrnými volebními systémy. Některé systémy umožňují tzv. sdružování (*apparentement*) kandidátních listin. Zde můžeme rozlišit (srov. Caramani 2000: 27):

- a) propojení kandidátních listin jedné strany z více volebních obvodů (aby se zjednodušil přístup k mandátům v případě voleb v menších volebních obvodech);
- b) možnost vytvoření kartelu několika stranami v určitém volebním obvodu (např. za účelem posílení pravděpodobnosti zisku mandátu při využití volební kvóty s metodou největšího zbytku; nebo aby dosáhly hranice potřebné k zisku určité premie);
- c) možnost jedné strany postavit více kandidátních listin v jednom obvodu, jejichž zisky se před rozdělením mandátů sečtou.

Jiní autoři význam podoby hlasování jako klíčové proměnné při popisu listinných poměrných volebních systémů zpochybňují (Lebeda 2001: 426, Lebeda 2004a: 26–38). Jako další proměnné jsou pak nabízeny matematické formule (zde ve smyslu konkrétního vzorce, podle kterého jsou převáděny hlasy na mandáty) a velikost volebního obvodu, dále pak existence, resp. výška uměle nastavené bariéry pro vstup do parlamentu a počet a charakter skrutinií (resp. stupňů), na nichž se přidělují mandáty (Lijphart 1994a: 11–12, Lebeda 2001: 426–427, Lebeda 2004a: 26–38). Uvažovat lze dále i o celkovém počtu volených zástupců (Filip–Schelle 1992: 17, Lijphart 1994a: 12–13), který je ale do jisté míry propojený s již zmiňovanou velikostí volebního obvodu (srov. Lebeda 2001: 426–427).

V zásadě lze rozlišit dva způsoby přepočtu hlasů na mandáty, a to pomocí volební kvóty (*quota*) a volebního dělitele (*divisor*). V některých klasifikacích představuje toto dělení základní prvek k vymezení jednotlivých subtypů poměrných volebních systémů (Lijphart 1994a: 10), v ostatních je alespoň bráno jako jeden z významných prvků ovlivňujících proporcionalitu výsledků voleb (viz např. Reynolds–Reilly 1997: 60, Filip–Schelle 1992: 20–24, Lebeda 1998: 115–136).

Volební kvóta představuje počet hlasů, které musí získat příslušná kandidátní listina, aby měla nárok na přidělení jednoho mandátu (vzhledem k vysoké pravděpodobnosti, že nebudou na základě stanovených kvót přiděleny všechny mandáty, je integrální součástí těchto metod úprava umožňující alokaci případných neob-

sazených mandátů). V literatuře (Caramani 2000: 33–34, Lebeda 1998: 116–119, Filip–Schelle 1992: 21–22, Farrell 2001: 71–74, Lebeda 2004a: 28–30, Šedo 2007: 28–30) se lze setkat s těmito kvótami:

- a) automatickou – zákonem předem určený počet hlasů potřebných k zisku jednoho mandátu (tj. mj. se v závislosti na počtu odevzdaných hlasů mění počet poslanců);
- b) Hareovou – $Q = H/M$ (kvóta = celkový počet hlasů / celkový počet mandátů);
- c) Hagenbach-Bischoffovou – $Q = H/(M + 1)$;
- d) Droopovou – $Q = H/(M + 1) + 1$, která je ale vázána na systém jednoho přenosného hlasu,¹⁸
- e) Imperialiho – $Q = H/(M + 2)$;
- f) modifikovanou, resp. modifikovanou/posílenou Imperialiho – $Q = H/(M + 3...n)$;
- g) Hareou / Niemeyerovou – $m_{\text{strany}} = h_{\text{strany}} \times M/H$ – tato kvóta je de facto jen modifikací Hareovy kvóty, která umožňuje přímo stanovit počet mandátů pro jednotlivé strany.

Zvyšování dělitelů má sloužit k redukci počtu mandátů, jež se nepovede rozdělit ihned v prvním skrutiniu (tzv. zbytkové mandáty, které je třeba dělit v dalším skrutiniu). V jiných volebních systémech (např. Estonsko, Maďarsko) je zase snižován podíl zbytkových mandátů tím, že pro získání posledního mandátu není požadováno naplnění celé kvóty, ale jen její části ($\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$ kvóty apod. – viz např. Šedo 2007: 39, 45).

Navyšování dělitele ani snižování kvóty nemohou zcela zaručit, že k přidělení všech mandátů dojde již na úrovni volebního obvodu. Proto se můžeme setkat s několika způsoby alokace doposud nepřidělených mandátů. V zemích dělených

18 Rozlišujeme Hagenbach-Bischoffovu a Droopovu kvótu v souladu se zažitou českou terminologií (srov. Lebeda 2001: 433; Lebeda 1998: 117; Filip–Schelle 1994: 21, Lebeda 2004a: 29). Řada zahraničních publikací označuje termínem Droopova kvóta paralelně obě zmíněné kvóty (Farrell 2001: 73, Baldini–Pappalardo 2004: 36). Lebeda (2001a: 433) v odvolání se na Taagepera a Shugarta zmiňuje, že se nejedná o až tak zásadní problém, protože by se Droopova kvóta měla zaokrouhlovat dolů a Hagenbach-Bischoffova nahoru (tím se minimalizuje pravděpodobnost rozdílu obou kvót). Na druhou stranu zaokrouhlování výpočtu Hagenbach-Bischoffovy kvóty nahoru není zdaleka pravidlem (srov. zákon 247/1995 Sb., §50). Nepříjemný byl tento faktor např. v případě výpočtu kvóty ve Slovinsku v letech 2000 a 2004, neboť volební zákon pouze uváděl, že se používá Droopova kvóta bez vymezení, jaký je pro její výpočet používán konkrétní vzorec (Šedo 2007: 57). Teprve poslední novelizace volebního zákona (která zachovávala volební systém prakticky nedotčen) upřesnily výpočet a je zřejmé, že distribuce je prováděna podle kvóty, která by podle české terminologie nesla označení Hagenbach-Bischoffova. Pod termínem Hagenbach-Bischoffova kvóta je v literatuře, která nerozlišuje mezi Droopovou a Hagenbach-Bischoffovou kvótou někdy chápána distribuce pomocí (jakékoli) volební kvóty užívající pro přidělení zbytkových mandátů metodu nejvyššího průměru (Caramani 2000: 37).

na více volebních obvodech se obvykle převádějí zbytkové mandáty na vyšší úroveň (celostátní, resp. mezistupeň/mezistupně nastavené mezi obvod a celostátní úroveň), kde jsou přiděleny, ať již na základě nevyužitých – zbytkových – hlasů, nebo všech hlasů (Lebeda 2001: 435, Šedo 2007: 32). Pokud není ani na nejvyšší úrovni využit volební dělitel, je pro zbývající mandáty využita některá z technik, s nimiž se můžeme setkat i v zemích představujících jediný celostátní volební obvod, nebo přidělujících všechny mandáty na úrovni volebního obvodu. Zde se rozlišují (Lebeda 2001: 434–435):

1. Metody největšího zbytku – v obecné rovině se jedná o přidělení nerozdělených mandátů stranám s nejvyšším zbytkem. Vnitřní dělení této metody představuje různé nastavení zbytku (Filip–Schelle 1994: 22–23):
 - a) absolutní – mandáty připadají stranám s nejvyšším počtem zbytkových hlasů. Jedná se o nejběžnější způsob využití metody největšího zbytku a někdy je s ní přímo ztotožňován (viz např. Lijphart 1994a: 155);
 - b) relativní – operuje s relativními hodnotami zbytků (tj. podílem zbytku na celkovém počtu mandátů – podrobněji viz Filip–Schelle 1992: 22–23).¹⁹
2. Metody nejvyššího průměru – operuje se s průměrným počtem hlasů připadajících na jeden mandát.²⁰

Kombinace volební kvóty s modifikovanou metodou nejvyššího průměru vede (skoro)²¹ ke stejným výsledkům voleb jako použití d'Hondtova volebního dělitele

19 Caramani (2000: 36) uvádí ještě metodu nejmenšího absolutního zbytku (přidělení mandátů stranám s nejmenším absolutním zbytkem), což jde dosti proti logice poměrných (i jakýchkoliv jiných) volebních systémů. Bohužel není řečeno, zda se jedná o hypotetický příklad, nebo se tato metoda někdy reálně používala. Význam jí lze pouze přičíst v případě přidělení většího počtu mandátů, než je stanoveno, což by při využití metody nejvyššího absolutního zisku mělo vést k odebrání navíc rozdělených mandátů stranám, které vykazují nejmenší zbytek (srov. zákon 247/1995 Sb., §50).

20 Z tohoto vymezení plyne jistý praktický problém. D. Caramani (2000: 36–37) totiž rozlišuje: a) metodu nejvyššího průměru (*highest average*) – nerozdělené mandáty jsou přiděleny těm stranám, které mají nejvyšší průměr hlasů na jeden mandát (identicky popisuje tuto metodu Krejčí 1994: 124–125); b) modifikovanou metodu nejvyššího průměru (*modified highest average*) – nerozdělené mandáty připadnou těm stranám, které vykazou nejvyšší průměrný počet hlasů na mandát, pokud by nepřidělený mandát připadl jim. Od předchozí metody se liší tím, že jako dělitel není využit celkový počet již získaných mandátů, ale celkový počet již získaných mandátů navýšený o jeden (identicky ji popisují Lebeda 2001: 435; Řichová 2002 154–155; Filip–Schelle 1992: 23; Lebeda 1998: 118–119, přičemž tato metoda je z hlediska proporcionality výstupu logičtější).

21 Rozdíl výsledků může vzniknout, pokud je pro účast strany na druhém skrutiniu (dělení zbylých mandátů podle nejvyššího průměru) požadován zisk mandátu z prvního skrutinia (dělení všech mandátů podle kvóty). Tím může být vyřazena z dalšího přidělování strana, která zůstala jen těsně pod stanovenou kvótou a které by mandát při využití d'Hondtova dělitele připadl. Klasifikace, které mluví u takových zemí o využití d'Hondtova dělitele, nelze ale považovat za nepřesné, pokud uvádějí umělou klauzuli ve výši počtu hlasů nutných k zisku jednoho mandátu.